

Vicent Blasco Ibáñez: antisemitisme entre tarongers

Orfeo Balboa

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

orbalf@alumni.uv.es

ORCID: 0000-0001-5612-8618

Rebut: 19/12/2017

Acceptat: 29/06/2018

RESUM

El discurs de Blasco Ibáñez, en ocasions radical i polèmic, fortament anticlerical, va ser en determinats moments també obertament antisemita. Analitzem les claus de la judeofòbia en Blasco Ibáñez mitjançant l'estudi de l'evolució del prejudici antijueu de l'autor valencià, abans i després del cas Dreyfus, i les dificultats que va tenir per a superar-lo en la seua dimensió més clàssica i tradicional.

Paraules clau: Blasco Ibáñez, judeofòbia, antisemitisme, cas Dreyfus, blasquisme.

ABSTRACT. *Vicente Blasco Ibañez: anti-Semitism among orange trees.*

The discourse of Blasco Ibáñez, sometimes radical, controversial, and strongly anti-clerical, was at certain moments also openly antisemitic. I analyse the basis of Blasco Ibáñez's Judeophobia by studying the evolution of his anti-Jewish prejudice before and after the Dreyfus affair, and his difficulty in overcoming its most classical and traditional dimensions.

Keywords: Blasco Ibáñez, Judeophobia, anti-Semitism, Dreyfus affair, blasquism.

SUMARI*

Introducció

L'estructura de l'antisemitisme en Blasco Ibáñez

- Primer genet: l'essència jueva.
- Segon genet: el poder jueu.
- Tercer genet: l'antijudaisme clàssic.
- Quart genet: el perill jueu.

Cas Dreyfus o cas Zola?

La tornada al segle d'un antisemita

Conclusions

Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: Orfeo Balboa, Ronda Circunvalación 188, Edifici CEEL, 12003 Castelló de la Plana.

Suggeriment de citació / Suggested citation: Balboa, O. Vicent Blasco Ibáñez: antisemitisme entre tarongers. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 132(2), 153-167. DOI: <http://doi.org/10.28939/iam.debats.132-2.15>

INTRODUCCIÓ

Vicent Blasco Ibáñez (1867-1928) és àmpliament reconegut com un dels polítics més representatius i influents del republicanisme finisecular, un moment de transició imprescindible en les esquerres espanyoles. Republicà

federal, influenciat per Pi i Margall i per l'èpica de les revolucions cantonals valencianes (Millán, 2006: 34), es va erigir des de jove en un dels polítics més populars de València i va liderar un autèntic moviment de masses a l'estil dels que començaven a implantar-se a Europa.

* Text traduït per Josep Ribera

La peculiar originalitat del blasquisme va radicar precisament en el seu caràcter precursor de la modernitat, basat en la política de masses i l'ús sistemàtic de mítings i manifestacions. El blasquisme va ser un moviment polític insòlit, que combinava amb eficàcia una capacitat tàctica sorprenent amb un populisme radical i reformador (Laguna, 1999: 48), fortament anticlerical. Vicent Blasco Ibáñez i el blasquisme van protagonitzar dècades d'hegemonia política de les esquerres a València, amb una àmplia base social urbana, fonamentada sobre el nou proletariat industrial i l'antic artesanat (Varela, 2015: 343).

L'activitat política de Blasco va tenir un correlat imprescindible des de la tribuna d'opinió del seu periòdic, *El Pueblo*, que va dirigir entre els anys 1894 i 1905. El seu periodisme ha sigut definit com «agresivo, polemista y movilizador» (Laguna, 1999: 47), un periodisme en què *El Pueblo* funcionava com una moderna màquina de propaganda (León, 1986) amb la qual s'aspirava a conquistar el carrer mitjançant el sensacionalisme. El seu programa polític, encara que desdibuixat, es basava en tres elements principals, cohesionats per l'ús i abús de les proclames revolucionàries: un republicanisme visceral, l'anticlericalisme i la voluntat de justícia social i d'eliminació de totes les diferències de classe (Mira, 2004: 36).

Alguns autors han assenyalat la manera en què l'anticlericalisme va poder ser un vas comunicant pel qual determinats polítics de les esquerres espanyoles del període, entre els quals Blasco, van transitar cap a formes de prejudici judeòfob, en un procés mimètic al que es va produir en països del nostre entorn (Álvarez, 2012: 108). Al nostre entendre, l'antisemitisme es manifesta amb claredat en determinats períodes de l'obra política i literària de l'autor valencià, amb diversa intensitat al llarg del temps, i entremesclada la seua essència antireligiosa amb components de l'antisemitisme econòmic, tan freqüent en el socialisme europeu de l'època.

Analitzant l'evolució d'aquest procés, estudiarem la dimensió i fenomenologia de la judeofòbia de Blasco i de quina manera es concilia tot això amb la

seua concreta ideologia política d'esquerres, sense una aparent contradicció. Partirem de la hipòtesi, àmpliament establida per la historiografia, que l'antisemitisme de personatges destacats de les esquerres europees del moment pateix un punt d'inflexió amb l'esclat del cas Dreyfus. Per a analitzar la manera en què Blasco va tractar la qüestió jueva i la representació del jueu, hem localitzat i treballat amb aquells escrits en què va fer referències al poble hebreu. Això adopta la forma, com és consubstancial a les diferents etapes creatives de Blasco, de múltiples i diversos formats: articles periodístics, producció literària, correspondència o discursos polítics. A tot això, hem sumat una revisió pel que fa al tractament d'aquesta fenomenologia específica en l'obra dels seus biògrafs. Organitzem el present estudi en tres nivells cronològics: en primer lloc comencem per analitzar l'estructura que reproduïx el pensament antisemita de Blasco previ al cas Dreyfus; a continuació, estudiem específicament l'impacte que en el seu pensament va tenir l'esclat de l'escàndol, i finalitzem amb el seguiment posterior de la seua judeofòbia i les dificultats que va tenir per a superar el prejudici.

L'ESTRUCTURA DE L'ANTISEMITISME EN BLASCO IBÁÑEZ

Els biògrafs que s'han fet ressò de l'antisemitisme present en l'ideari i el discurs polític de Blasco Ibáñez són escassos; són bàsicament historiadors de l'antisemitisme espanyol els que han remarcat aquest aspecte (Álvarez, 2002; Rehrmann, 2003). Els pocs estudiosos de l'autor valencià que ho han fet, generalment consideren la seua judeofòbia un pecat de joventut (Smith, 1978: 161) superat a partir de l'esclat, el 1898, del cas Dreyfus a França, en un procés d'autorepudi del prejudici similar a l'experimentat per tants socialistes francesos de l'època.

Hem d'entendre que l'antisemitisme no ha sigut mai un monopoli de les dretes polítiques, ni el seu rebuig per les esquerres un imperatiu categòric intemporal (Brustein i Roberts, 2015; Marcus, 2015; Winock, 2014). La historiografia europea ha documentat àmpliament la

manera en què representatius polítics del progressisme van manifestar durant el segle XIX una complexa judeofòbia, com els casos de Fourier, Proudhon, Toussenet, Auguste Chirac o Malon (Dreyfus, 2011: 22-32 i 43-68; Erner, 2005: 219; Lazare i Espina, 1986: 158), amb antecedents en un cert antijudaisme *d'esquerres* il·lustrat de fonamentació antireligiosa (Winock, 2014: 185). Els moviments socialistes francesos al llarg de tot el segle XIX, tant els utòpics com els científics, exceptuant potser el saintsimonisme, van estar profundament «manchados de antisemitismo» (Poliakov, 1968: 377-391).

A Espanya, l'anticlericalisme del període, traduït en la defensa d'un laïcisme actiu, adoptava molt freqüentment vestidures intencionadament populistes, de manera que orientava les masses al combat contra un antagonista antiliberal i reaccionari (Suárez, 2012). Segons la nostra opinió, aquest va poder ser un dels eixos principals sobre els quals Blasco va transitar cap a l'antisemitisme: Álvarez Chillida ha identificat amb encert com en la formació de l'anticlericalisme i antijesuïtisme espanyol del període hi ha múltiples paral·lelismes amb la iconografia i semàntica estereotipada de l'antisemitisme clàssic (Álvarez, 2012: 108).

Segons Rozenberg (2010: 96), que es basa en els estudis de Carlos Serrano (1987), el populisme radical del discurs blasquista imputa les dificultats de la nació a un enemic omnipresent, però encobert en les ombres, estranger per naturalesa al seu poble, bé siga per la seua condició de jueu o de jesuïta.

La judeofòbia és un prejudici que, tot i que es reformula al llarg del temps, replica certs elements comuns, la qual cosa es pot considerar una estructura bàsica de l'antisemitisme (Balboa i Herzog, 2016). Aquesta estructura reproduïx elements relacionats amb la semàntica del poder: un poder gran —compatible amb poques persones, però altament influents—, poders personals —imaginant persones i no processos socials darrere de les destinacions del món—, poders per conspiració, o la tergiversació dels papers d'agressor i víctima. Si el poder és enorme, tot acte d'agressió contra aquest es converteix automàticament en un acte d'autodefensa. L'exageració del mal provocat pels

jueus, és a dir, la demonització dels seus actes, conforma un discurs segons el qual, contra aquest mal absolut qualsevol mesura de defensa per part de les víctimes imaginades sembla justificada; segons Holz i Salzborn (ap. Herzog, 2014).

L'antisemitisme de Blasco no és tan sol una forma de racisme. Tot i que en la seua obra es desgranen prejudicis racistes (Laínez, 2012: 48), aquests no componen un discurs elaborat, sinó que apareixen de manera esporàdica i poc cohesionada, en un moment d'especial popularitat de les teories racials¹. No s'esdevé el mateix amb la seua judeofòbia, que veurem conscienciosament argumentada, sostinguda en el temps i utilitzada recurrentment, ultrapassant la simple figura retòrica.

Això ens quedarà més clar a mesura que anem aprofundint en els components principals del prejudici antijueu de l'autor valencià, cosa que hem estratificat en quatre nivells. Es tracta de quatre cavalcaures conceptuals: l'essencialisme jueu, el poder dels hebreus, el prejudici judeofòbic clàssic de tradició cristiana i, finalment, el perill amenaçador i imminent. Com ha indicat Claussen (2012), l'antisemitisme modern seria molt més que un prejudici parcial o ocasional: seria més concretament una forma concreta de cosmovisió (Laínez, 2012), una manera d'explicació de la realitat que, a manera de bastó semàntic, ajuda el seu propietari a entendre el món en què viu. De la mateixa manera, aquestes són quatre muntures a les quals Blasco mai arribarà a renunciar per complet al llarg de la seua vida i la seua obra.

Primer genet: l'essència jueva

Com un primer element configuratiu del prejudici antisemita trobem el seu determinisme essencial: l'eterna caracterització del jueu com a integrant d'un poble apàtrida i errant, eternament resistent a l'assimilació.

1 «Los pueblos degradados no necesitan de la libertad y no la conquistan; las razas no contaminadas de impurezas, fuertes y nobles, necesitan del derecho como del aire y como de la luz y como de la nutrición». (Blasco Ibañez, 8 de febrer de 1895). També en articles relacionats amb la política colonial espanyola en el Nord d'Àfrica. (Blasco Ibañez, 1979: 27, 34, 40, 48, 120, 122, 126).

L'assignació als jueus d'una essència o caràcter comú, d'una moral comuna, es va deslligar progressivament del fet de compartir unes creences religioses, per a centrar-se en *el seu esperit*, un essencialisme en *la sang del poble jueu* que determinaria i explicaria la seua cultura, la seua civilització (Bravo, 2012: 103).

Reproduint aquest procés, Blasco se sorprén sovint per la resiliència de la raça jueva, «el absorbente poderío de ese pueblo que no tiene patria », «que no forma sociedad» (Blasco Ibáñez, 7 de setembre de 1897), un poble que als occidentals ens és completament alié i «que vive como acampado sobre el suelo de Europa» (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896).

El jueu de Blasco desconeix una altra lleialtat que no siga a la seua raça, «un pueblo que solo adora lo que favorece a su egoísmo» (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896), alié a qualsevol sentiment de pertinença cap a les nacions en les quals habita. Els hebreus són descrits com «acampados sobre el mundo», àvids d'acaparar les riqueses de les nacions que visiten, «engordando como parásitos, olvidados de la ciudad santa cantada por Salomón y fieles siempre a Jehová» (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896).

El caràcter especulador és innat a la raça jueva. La seua propensió a la usura i la set per acaparar riqueses alienes, està vinculada directament amb el seu caràcter parasitari:

Repugna el pueblo judío por su avaricia, por su oculta hostilidad a todo el que no sea de su raza, [...] diecinueve siglos de persecución y castigo no pueden formar hombres dignos y libres, sino seres abyectos, con la sonrisa del esclavo en el rostro y la ferocidad de la hiena en el corazón (Blasco Ibáñez, 7 de setembre de 1897).

Segon genet: el poder jueu

Trobem també la idea recurrent del domini mundial dels hebreus, mitjançant el maneig fosc dels ressorts del poder econòmic i polític, que posa les nacions occidentals al seu servei. En aquest sentit, Blasco Ibáñez es mostra categòric: «los judíos son hoy los reyes del mundo», amos «de la suerte y la fortuna de las naciones», un poble que no dubta a tractar «a los soberanos de igual a igual y vuelca o ensalza las instituciones políticas con solo abrir o cerrar las compuertas de la Bolsa» (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de

1896). El poder jueu, aquells descendents de «los parias de la Edad Media» són avui dia «los que ostentan títulos nobiliarios», els poders fàctics que «en ciertas repúblicas cambian a su antojo los ministerios, metiendo en ellos a sus altos empleados», en definitiva «los árbitros de Europa» (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896).

Per al valencià, tots els estats del món, grans potències i petites repúbliques, s'han convertit en els moderns serfs d'aquest nou poder mundial que parasita les nacions «como sanguijuelas ávidas» (Blasco Ibáñez, 4 de gener de 1895). Blasco creu esbrinar quina serà la conseqüència necessària del cercle viciós de deute i emprèstit, ja que prompte «llegará el día en que toda España será propiedad de los judíos que manejan millones en Londres y París» (Blasco Ibáñez, 4 de gener de 1895).

Els atributs que en la ideologia maniquea de Blasco Ibáñez tenen el capitalisme i les finances són molt propicis per a traslladar-los a un grup opac i cohesionat: «poder anónimo», «feudalismo moderno», «cuya personalidad permanece oculta y en el misterio», «la omnipresente masonería del dinero» o «la avaricia capitalista, del negocio duro y sin entrañas».

A la imaginació d'un poder gran, s'hi afegeix la manera en què l'imaginari de Blasco treballa tan sovint amb la idea de poders personals. Com a bon antisemita, per a l'autor valencià són persones i no processos socials els que estan darrere de les destinacions del món. Ocultes darrere del capitalisme, l'especulació borsària o les guerres, l'antisemitisme sospita de l'actuació conscient de persones concretes que, com titellaires, dirigeixen la destinació del món. Sovint, aquesta personificació la concreta Blasco en els Rothschild, la influent família de banquers «siempre tras la cortina, con la astucia propia de su raza». D'ells diu que són els «dueños [...] de la fortuna y el porvenir de España» on «mueven como un maniquí a nuestros ministros de Hacienda, y con solo un gesto de desagrado ponen en conmoción a todo el Gabinete» (Blasco Ibáñez, 16 d'agost de 1896). Els governs de Cánovas i Sagasta estan sempre necessitats d'emprèstits vergonyants que arriben provinents «de las cajas de los Rothschild, Pereire, Camondo y toda la pillería judía» (Blasco Ibáñez, 29 d'agost de 1896).

Tercer genet: l'antijudaisme clàssi

Blasco tampoc va renunciar a perpetuar els components més tradicionals del prejudici antisemita, com el caràcter deïcida de la raça jueva, o l'estereotip físic, polít i cristal·litzat durant segles de literatura i imatgeria popular. Aquests elements el connecten amb l'antijudaisme cristià més clàssic de base religiosa, com si el seu antisemitisme necessités de la legitimitat derivada de l'origen centenari d'aquell. Quan parla dels polítics de la Restauració, que dessagnen la nació a «costa de consentir la rapacidad de la avaricia hebrea» (Blasco Ibáñez, 31 d'agost de 1896), afirma que ho fan «embolsándose las cuantiosas propinas» jueves, propines que, destaca Blasco, provenen directament de «los que asesinaron a Jesús» (Blasco Ibáñez, 30 d'agost de 1896).

Blasco vol escandalitzar-se quan, a causa que els soldats de Cuba no rebien les seues pagues per les penúries de la hisenda pública espanyola, el clergat nacional callava, tot i que «veían al Gobierno en tratos con la maldita raza judía, con los descendientes de aquellos que mataron a Jesús, y persistían en su sagrado mutismo» (Blasco Ibáñez, 17 de novembre de 1896):

Pueblo maldito durante muchos siglos, por haber muerto un dios, su castigo ha consistido en embolsarse el dinero de todos los que les execran. [...] aun gotea hoy sobre ellos no la sangre de la dulce víctima, sino la de los pueblos cristianos, en forma de sonante lluvia de oro que los deicidas meten tranquilamente en sus arcas (Blasco Ibáñez, 16 d'agost de 1896).

El mateix jueu que avui s'adorna amb

el frac del banquero y la humilde y engañosa sonrisa judía [...] ayer, era el judío de la parda hopalanda y bolsa al cinto, mugriento, demacrado, con blancas barbillas de chivo, que se albergaba en el chiribitil del tortuoso callejón medieval, guardando como un avaro en las oscuras habitaciones sus dos tesoros, la hija hermosa y el arca repleta de oro y joyas (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896).

La del carreró fosc, sembla una imatge propícia per a simbolitzar les opaques maquinacions jueves, i Blasco la utilitzarà sovint per a emmarcar les martingales

d'uns hebreus adornats amb els trets més clàssics de l'estereotip:

El pueblo judío, que en Europa simboliza la codicia, el agiotaje, el afán de explotación, la antipática avaricia; [...] judíos asquerosos y sórdidos que se albergan en el Ghetto de Roma o en los callejones lóbregos de las ciudades holandesas (Blasco Ibáñez, 7 de setembre de 1897).

Quart genet: el perill jueu

Sorprén a Blasco de la raça jueva la seua capacitat de resistència, la seua indòmita voluntat per a fer-se amb el poder i el domini sobre les nacions del món: «aprovechándose de las ideas modernas de tolerancia y mutuo respeto, es dueña del dinero del mundo» (Blasco Ibáñez, 7 de setembre de 1897).

Perfecte coneixedor de les violències i persecucions patides pel poble jueu al llarg de la història, no reserva cap lloc per a la commiseració. Si el poble jueu és admirable, ho és tan sol «por su rapacidad, su constancia y su avaricia, [algo que] no obliga a que el resto del mundo permanezca inactivo dejándose saquear» (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896).

A l'intel·lectual valencià li preocupa aquesta aparent «inactividad» del poble davant del saqueig sistemàtic a què es veu sotmés per la «rapaz» raça jueva. No és una observació llançada a l'atzar, una lamentació d'antisemita de saló, sinó que, com és propi de la ideologia blasquista, comporta també una crida a l'acció. Blasco, explícitament conscient de l'evolució intel·lectual del món en què viu, adjudica a la religió les persecucions passades, els violents pogroms medievals. «En siglos pasados», com ell mateix escriu, «era el fanatismo católico el que se ensañaba en el pueblo deïcida, degollándolo en las juderías y en los ghettos o empujándolo a las hogueras de la Inquisición» (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896). Superada per la història aquesta fase de la intolerància religiosa, no sembla arribada, no obstant això, l'hora de la pau per al poble jueu, sinó que reivindica, amb gran alegria, les raons actualitzades, compartides per les nacions europees més modernes, per a la seua persecució:

En la culta Alemania se amotina el pueblo queriendo exterminar a los judíos; en una capital tan importante como Viena, el vecindario en su furor antisemita se coloca ante el gobierno. París, la capital de la civilización, truena por la pluma de Drumont y de Rochefort contra las bandas de cuervos financieros salidos de los arenales de Palestina, y en todo el mundo se nota contra los soberanos del oro, contra esa raza chupóptera insaciable, un movimiento de acometividad que puede traducirse como instinto de defensa propia (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896).

El «furor antisemita» que s'estén pel continent se sosté en raons absolutament legítimes, de «defensa propia», de les nacions dessagnades per la raça parasitària. I la reacció ha de ser immediata o serà massa tard:

Mañana, si no se produce en toda Europa un estallido destructor contra ese feudalismo del dinero, pulpo monstruoso [...], los que no tienen patria, los que jamás han podido recobrar la ciudad que fue su cuna, serán los dueños de Europa; y en cuanto a España habrá que colocar en lo más alto del Pirineo una tablilla que diga: «Coto redondo de los hermanos Rothschild. No se puede cazar sin el permiso del propietario» (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896).

La crida a l'extermini legítim de la raça jueva no està desarborada, no és una mera *boutade* literària amb què vivificar el discurs o el text. Seria la culminació d'elements de l'antisemitisme ja esmentats, com el poder amenaçador o la inversió del paper d'agressor i de víctima. Són ells i les seues conjures, el seu domini insuportable, els que justifiquen la reacció violenta per part d'un poble prèviament agredit, immisericordiosament explotat. L'acumulació de poder hebreu en benefici dels seus designis foscos i la set de venjança jueva, vivificada pel record de les persecucions passades, són elements que conviden al temor de tots aquells sotmesos al seu imperi.

És el seu domini, un perill imminent, la resposta al qual no s'ha de dilatar, atés que els seus efectes es produeixen ja avui, són reals i tangibles. Els jueus en l'ombra són els que «esclavizan y absorben la industria; los que hacen imposible la emancipación y dignificación del trabajo»; els

basta una ordre breu per a causar «pánicos artificiales en la Bolsa»; els que «en España tienen a sueldo a Cánovas y a Sagasta como criados obedientes» aprofitant la situació de prostració i les «desdichas nacionales para robarnos y anularnos lentamente» (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896).

El recurs a la naturalesa parasitària del jueu, paral·lelament a la seua identificació amb el poder financer i improductiu, recorre l'obra de Blasco com a justificació per a la violència antisemita. En un altre article, jueus i capitalistes són caracteritzats indistintament com a «masa chupóptera» que combinadament «esquilman el país», i davant això Blasco no dubta a cridar a l'acció, seguint el joc d'imatges, reclamant que «oficien los españoles de Doctor Sangredo, propinando una sangría copiosa, en competencia con las sanguijuelas nunca ahítas que consumen la nación. La sangre pide sangre» (Blasco Ibáñez, 17 de gener de 1895).

Per a Blasco «el próximo siglo va a ser para la humanidad de terrible combate», un combat en el qual si el gènere humà —del que exclou els jueus, evidentment— «no tiene fuerzas para un estallido revolucionario», en els termes que ja hem vist suggerits, va encaminat inevitablement a l'esclavitud (Blasco Ibáñez, 15 d'agost de 1896). De fet, en cas de fracassar en aquest darrer intent, l'únic dilema que li quedarà serà el de l'esclau que escull amo, en definitiva, «o con los judíos, o con los jesuitas». Quan el periòdic de Nakens *El Motí* va reproduir aquest article de Blasco, ho va fer postil·lant l'anterior d'una manera que avui dia es torna com a mínim pertorbadora: «Ni con los unos ni con los otros: con la Ciencia, que habrá facilitado más medios de acabar con todos» (Álvarez, 2002: 212).

CAS DREYFUS O CAS ZOLA?

L'antisemitisme de Blasco Ibáñez, que hem analitzat fins ara seguint-lo a través de diversos articles que va publicar en el seu diari durant el període entre 1895 i 1896, acaba radicalment per a la major part d'historiadors amb l'esclat del cas Dreyfus el 1898. És cert que l'antisemitisme de gran part de les esquerres europees, fonamentalment les franceses, pateix una reclusió definitiva a partir de l'escàndol del procés

judicial al capità francès d'artilleria (Dreyfus, 2011). Però, concretant una mica més, Blasco va estar definitivament més impactat pel cas Zola que pel de el capità francès del qual aquest va derivar (Álvarez, 2002: 212). Blasco sentia per Zola «la veneración de un discípulo» (Varela, 2015: 355), i la seua relació cap a ell era d'autèntica devoció. Potser per això va esperar fins a gener del 1898, data en què el literat francès va publicar el seu cèlebre *J'accuse*, per a iniciar qualsevol tipus de revisió del seu antisemitisme.

De fet, en una data tan immediatament prèvia al *J'accuse* com 1897, en què Zola ja havia iniciat la seua campanya a favor de la revisió d'un procés evidenciat com una farsa judeòfoba i reaccionària, i Dreyfus portava ja tres anys podrint-se com a presoner a l'Île du Diable, l'antisemitisme de Blasco continuava gaudint d'una salut immillorable.

Ho comprovem en unes cròniques escrites aquell mateix any, amb motiu d'una visita a la sinagoga de Santa María la Blanca de Toledo (Blasco Ibáñez, 1972: 1144, 1157), en què el prejudici sembla no solament intacte, sinó que es permet aprofundir en la seua dimensió eliminacionista. Mentre reflexiona enfront de la façana d'una de les principals sinagogues de Sefarad, l'arquitectura mateixa de l'edifici li evoca el caràcter «de la raza proscripta y perseguida, del pueblo deicida maldecido por el cristianismo» que la va alçar:

Es una barraca achatada, que parece hundirse en el suelo para llamar menos la atención; un edificio miserable [...] con todo el aspecto sórdido del judío prestamista que iba por las calles en la Edad Media sucio y andrajoso, que vivía en una casita con entrada de pocilga, pero en el interior del hogar se cubría de ricas joyas, rodeábase de un lujo oriental y obsequiaba a su esposa con regalos de príncipe.

Per a Blasco, la jueva és una raça predestinada a l'especulació, mancada, per això, de sensibilitat, un poble de negociants «refractario al arte». Potser per aquesta raó lloa amb delectació la figura de Vicent Ferrer, instigador de la matança de jueus de Toledo del 1391. L'autor reivindica el frare dominic indicant que,

sens dubte, si hagués «nacido en esta época [...] más de una vez lo habríamos hecho del comité y aplaudido en los meetings; [...] un producto legítimo del pueblo valenciano, siempre revolucionario». Aquesta configuració híbrida judeòfoba-revolucionària connecta amb el maniqueisme blasquista pel que fa a l'estructura social, al conflicte entre desheretats i poderosos, entre els honrats treballadors manuals i els especuladors del capital:

La matanza de los judíos de Toledo resultó un hermoso desahogo de los pobres contra los explotadores; de los piojosos que trabajaban y se morían de hambre para que el hebreo listo se aprovechara de su idiotez y su miseria.

També aquell mateix any, 1897, en comentar la celebració del Primer Congrés Sionista de Basilea de 1897, ho fa de manera reveladorament escèptica i la considera una aventura romàntica condemnada al fracàs, precisament per la naturalesa intrínseca de la seua raça:

Si se constituyera una nacionalidad judía, la vida sería imposible, pues acostumbrados todos a la explotación sin piedad, al negocio sin entrañas, se robarían mutuamente y acabarían por no poder vivir juntos.

En qualsevol cas, diu, no «es fácil que abandonen esta Europa [...] que les engorda» (Blasco Ibáñez, 7 de setembre de 1897).

LA TORNADA AL SEGLE D'UN ANTISEMITA

En qualsevol cas, és absolutament evident que l'esclat del cas Zola va tenir un impacte directe en Blasco Ibáñez. Al ressò de la denúncia del novel·lista francès el 13 de gener de 1898, el conjunt de la premsa liberal espanyola —el periòdic blasquista *El Pueblo* com un dels més destacats— va reaccionar denunciant l'antisemitisme dels sectors reaccionaris gals i dels seguidors de Drumont, als quals Blasco havia lloat en no poques ocasions. Cap altre periòdic com el que dirigia el valencià va reflectir, sens dubte amb tanta vehemència ni tant de detall, el clima de passió desencadenat a París (León, 1970).

El mateix Blasco no va dubtar a fer-se veure en les campanyes *dreyfusards* desenvolupades en premsa i mítings a partir del 1898, arreplegant signatures de suport a Zola, convocant col·lectes i dirigint la tradicional efervescència de carrer que caracteritzava el polític valencià. No obstant això, malgrat posar en aquest procés la seua millor voluntat i la seua habitual activitat hiperbòlica, les debilitats del seu procés de revisió i extirpació del prejudici afloraran amb facilitat amb el pas del temps.

Les raons poden ser diverses. En primer terme, no trobem cap reflexió pública, sistemàtica i conscient respecte d'aquest canvi d'actitud, sinó que a partir d'un determinat moment el seu discurs gira diametralment, sense explicar les raons ni el procés als seus atents i desconcertats lectors. Ni una sola paraula sobre les seues imprecacions anteriors. Sembla com si, pel que fa a l'antisemitisme com a eix diferenciador de l'obra política i literària de Blasco, poguéssim distingir, no ja a partir del cas Dreyfus, sinó més exactament abans i després del cas Zola, un Blasco I i un Blasco II. En segon lloc, el format que tria per a fer-ho no és el mateix des del qual va llançar les seues invectives més fortes a la «maldita raza judía», això és, la tribuna d'opinió del seu periòdic. Recordem que Blasco abandona la direcció d'*El Pueblo* en 1905, moment a partir del qual, a més, la seua activitat periodística disminueix, per bé que no desapareix mai, en favor de la literària. Per totes les raons anteriors, la revisió de les seues posicions prèvies adoptarà una forma asistemàtica i dispersa, al llarg de novel·les, cròniques de viatge, o correspondència personal, que generalment no es publiquen en el periòdic i que quan es publiquen adopten una forma més propera al complement literari que a l'autèntic article polític d'opinió. En tercer terme, veurem com, malgrat aquest canvi en el discurs, l'herència subjacent li impedeix lliurar-se completament de determinats tics, i retorna periòdicament, de manera més o menys inconscient, a l'ús de recursos típics de l'estructura de l'antisemitisme. Tot i que a partir del procés Dreyfus, Blasco farà manifestacions abundants sobre la seua admiració pública per nombrosos jueus, mai perdrà del tot els traços de l'antisemitisme juvenil (Smith, 1978).

Al nostre entendre, Blasco realitza una renúncia conscient al seu antisemitisme explícit, aquell que forma part de la seua dimensió política i propagandística, i

que hem vist reproduït fonamentalment en els seus articles previs al cas Dreyfus. No té, malgrat això, el mateix èxit per a superar la dimensió latent de la seua judeofòbia, que continuarà reproduint, potser inconscientment, en forma de prejudicis, estereotips i automatismes simbòlics. Per tal de considerar tot això, ens aproximarem, a partir d'ara, a altres formats de la seua producció no periodística: epistolaris, novel·les i cròniques, fonamentalment.

El primer exemple el trobem en analitzar, amb les precaucions oportunes, la seua obra literària del període. Per descomptat, la llicència creativa d'un novel·lista li permet posar en boca dels seus personatges paraules i opinions que no és necessari que compartisca, però en el cas de Blasco el discurs dels seus narradors i el llenguatge dels seus protagonistes sovint ens resulten massa familiars i sempre reveladors. No oblidem tampoc que Blasco articula la seua obra literària com a correlat de la seua dimensió política, i que és un dels precursors clau de la novel·la social a Espanya (Oleza, 1999). De manera especialment intensa en el període 1898-1905, les seues obres estan per això impregnades del seu pensament polític i de les seues idees de justícia social, progrés i anticlericalisme.

Una de les seues novel·les més famoses, *La barraca*, va ser publicada com a fulletó en el diari *El Pueblo* en 1898, amb posterioritat a la publicació del cèlebre *J'accuse* de Zola. En aquesta novel·la, hi continua havent múltiples utilitzacions del terme jueu com a epítet: quan don Salvador desnona la família del tio Barret, la multitud s'amuntega a la seua porta «prorrumpiendo a la sordina en maldiciones contra el judío don Salvador y aquellos tíos que se prestaban a obedecer a semejante perro» (Blasco Ibáñez, 1958: 43). Més endavant, quan la filla del protagonista, Batiste, és assetjada i acudeix sagnant a casa seua, la seua mare crida d'angoixa en veure-la entrar, i raona que «aquellas gentes eran peores que judíos» (Blasco Ibáñez, 1958: 125).

Dos anys després, en 1900, en la seua novel·la *Entre naranjos*, en retratar els passejants de la Galeria Víctor Manuel de Milà es refereix a alguns d'ells com a

«gente que pone en movimiento sus ahorros con esa tacañería italiana comparable únicamente a la codicia de los judíos» (Blasco Ibáñez, 1919a: 149).

En la novel·la *Sónnica la cortesana*, publicada en 1901, la protagonista sent de llavis del seu estimat la reflexió següent:

Es Israel, una amalgama de tribus miserables acampadas en un país árido, en torno a un templo de bárbara construcción copiado a todos los pueblos. Son hipócritas, rapaces y crueles; por eso abominan del amor. Si un pueblo así [...] se enseñorease del mundo, imponiéndole sus creencias, se apagaría la eterna luz que brilla en el Partenón; la humanidad andaría a oscuras, con el corazón seco y el pensamiento muerto, la tierra sería una necrópolis (Blasco Ibáñez, 1978: 94).

Fins i tot, en 1904, en la novel·la *El intruso*, el narrador, en observar dos botiguers, fa el raonament següent:

Eran vascongados, pero Aresti encontraba en sus ojos duros, en la melosidad con que robaban a los parroquianos despreciándolos, y en su aspecto miserable, algo que le hacía recordar a los judíos. La gente del contorno les odiaba. [...] A pesar de su insaciable codicia, tenían un aspecto de miseria y sordidez más triste que el de la gente de fuera (Blasco Ibáñez, 1919b: 35).

Especialment significatiu és el cas, ja en 1909, en què Blasco publica sengles novel·les de personatges jueus, *Luna Benamor* —sobre els jueus de Gibraltar— i *Los muertos mandan* —sobre els xuetes mallorquins—. Com veurem, hi conserva trets morals i físics, estereotips i temàtiques que perpetuen els prejudicis antics. Els personatges jueus són rics, avars, d'una intel·ligència retorçada sempre oculta darrere d'un nas prominent. En *Luna Benamor*, per exemple, que tracta sobre l'amor impossible entre una bella hebreu i un gentil, el narrador reflexiona:

Y ella [...] lejos de él [...] sería una hebreu más, excelente madre de familia, engordada por la vida de hogar, flácida y aplastada por

la fecundidad de su raza, con un enjambre de hijos en torno de ella, preocupada a todas horas de las ganancias de la familia (Blasco Ibáñez, 1924: 105).

En una altra part de la novel·la, la descripció d'un familiar jueu de la protagonista recorre a altres tòpics a hores d'ara familiars:

Zabulón era ya viejo, pero una negrura vigorosa retardábase en él, [...] revelador de un alma fanática, de una fe dura como la del antiguo populacho de Jerusalén, siempre pronto a apedrear o crucificar a los nuevos profetas (Blasco Ibáñez, 1924: 35).

Tot i que l'autor valencià dedica un to general de simpatia franca cap a xuetes i sefardites gibraltarenys, i demostra un cert coneixement sobre les tradicions i els costums hebreus, les seues caracteritzacions són si més no ambivalents (Rozenberg, 2010: 96), i de vegades senzillament més pròpies d'«una suerte de antropología turística» (Mainer 2001: 384 i s.):

Estamos en todas partes —decía guiñando un ojo maliciosamente—. Ahora nos extendemos por América. Los gobiernos cambian, los pueblos se deshacen a la larga, pero nosotros siempre somos los mismos. Para algo esperamos un Mesías. Alguien vendrá (Blasco Ibáñez, 1924: 44).

¿Hebreo?... Mentira. Va muy erguido, pisa fuerte, y los nuestros caminan blandamente, con las piernas dobladas, como si fuesen a arrodillarse (Blasco Ibáñez, 1924: 70).

Això demostraria, com ha assenyalat Álvarez Chillida, la perfecta compatibilitat entre filosemitisme polític, d'una banda, i mentalitat antijueva, d'una altra (Álvarez, 2002: 213). Aquesta asseveració s'evidencia en Blasco en la persistència amb què l'epítet jueu sobreviu en forma de qualificatiu no tant físic com moral. En la seua novel·la social *La horda*, del 1905, el protagonista, Maltrana, enlletgeix el comportament dels seus cosins, antiquaris de professió, reconeixent que «eran unos judíos, como decía el padre, sin

alegría, sin afectos, cual si tuviesen cegada el alma por el polvo amontonado en el establecimiento» (Blasco Ibáñez, 1919c: 195).

En la seua famosa novel·la *Sangre y arena*, de l'any 1908, un personatge rememora com, amb motiu que un prestador pretén desnonar una anciana per impagament del lloguer, es dirigeix a la venerable dona i li lliura cent duros dient-li: «Abuela, tome: págueme a ese judío, y lo que sobre pa usted y que de salud le sirva» (Blasco Ibáñez, 1919d: 206).

En *Los argonautas*, escrita en 1914, un personatge li fa al protagonista la reflexió següent: «Mira, en vez de irte a América, de escribir versos y todas esas ambiciones de judío que te vienen de pronto por ganar dinero debías ser uno de éstos; albañil, por ejemplo» (Blasco Ibáñez, 1914: 21).

En la mateixa novel·la, mentre dos personatges dialoguen sobre la suposada condició jueva de l'almirall Colom, un d'ells assevera: «Aquel hombre extraordinario tenía todos los caracteres del antiguo hebreo: fervor religioso hasta el fanatismo; aficiones proféticas; facilidad de mezclar a Dios en los asuntos de dinero» (Blasco Ibáñez, 1914: 102). A la qual cosa el seu company de cavil·lacions, que és el protagonista de la novel·la, poc després rebla:

Se nota en él [...] algo de la exaltación feroz de los antiguos hebreos, que siempre que constituían nacionalidad, perseguían y degollaban por querellas religiosas. En nuestra historia, los inquisidores más temibles fueron de origen judío, y ¡quién sabe si una gran parte del fanatismo español no se debe a la sangre hebrea que se ingirió en la formación definitiva de nuestro pueblo!... El judío de aquellas épocas no perdía jamás de vista el negocio en medio de sus ensueños místicos, y apreciaba el oro como a algo divino. Así fue Colón (Blasco Ibáñez, 1914: 103).

Si deixem de banda l'àmbit de les novel·les, un segon grup de textos serien les seues cròniques de viatges, documents d'estil més personal en la mesura que en aquests textos són innecessàries les llicències creatives

de les seues obres de ficció, i respecte a aquests podem ser més severes. En diverses cròniques redactades durant 1904² s'observen contradiccions similars.

En aquestes cròniques, Blasco Ibáñez centra el seu esforç a rebutjar la «cruzada contra los israelitas» del «desequilibrado Drumont y sus compañeros», aquells a qui amb tanta reverència es referia escassament un parell d'anys abans. El propi Blasco, que com hem vist va fer del terme jueu un insult intercanviable amb el d'explotador, sangonera, prestador i paràsit denuncia que «en la misma España hay locos soeces que alardeando de ideas avanzadas lanzan contra el enemigo político el epíteto de judío como un argumento aplastante». La conversió d'aquest Blasco II sembla que és completa.

Segons la seua nova perspectiva sobre la qüestió jueva, «los hebreos son hombres modernos, que han trabajado y trabajan por la civilización tanto o más que muchas naciones. Constituyen un gran pueblo, el pueblo tal vez más admirado y fuerte de la tierra» (Blasco Ibáñez, 1972b).

Probablement influït per les campanyes filosefardites del senador Pulido, comprovem, no obstant això, com aquesta línia de pensament no va passar moltes vegades de ser una «fina pátina» sota la superfície de la qual es podia distingir ràpidament el mateix substrat antisemita que continuava estenent-se per Europa. Diversos escriptors espanyols del període oscil·laven entre l'antisemitisme més agressiu i un filosefardisme ambivalent que romania ancorat en el prejudici de diferenciar els «buenos sefardíes, buenos por ser de procedencia española, mientras se oponen con rudeza a los malos askenazíes» (Rehrmann, 2003: 308).

I en aquest exercici cau Blasco quan creu entreveure diferències qualitatives entre els diversos tipus de jueu, de manera que ens fa partícips de com «dentro

2 Recopilades per León Roca, després reeditades en una col·lecció d'obres completes: *Cròniques de viatge: Gibraltar, Els hebreus i La Sinagoga* (Blasco Ibáñez, 1972: 1096 i s.).

de la gran família judia els més notables per la seva intel·ligència van ser sempre els d'origen espanyol». Davant dels elevats jueus sefardites, gelosos recopiladors de la filosofia i cultura grega, davant de les sinagogues hispàniques que «produïen un Maimónides», la resta de «hebreus esparcits pel món no eren més que mercaderes i prestamistes dels barons feudals, enterrant el seu or per desviar l'atenció del poble».

Prompte comprovem com Blasco continua entrecreuant comentaris elogiosos cap als jueus amb perpetuacions dels estereotips clàssics de l'antisemitisme en el mateix text, clarament inconscient de la contradicció. Tenim per exemple el retorn del fosc poder mundial jueu:

Pertenecen a una raza que a la sordina casi es dueña del mundo. Están acampados en todas las clases sociales y se protegen y apoyan con la fraternidad de una raza aleccionada por muchos siglos de persecución (Blasco Ibáñez, 1972: 1096 i s.).

O el de la solidaritat jueva, adornada pels seus dots mercantils:

La solidaridad israelita se extiende desde los hebreos de altas botas y sucia pelliza que cambalachean ropas viejas en Varsovia o San Petersburgo, hasta los millonarios de origen judío que manejan los trust de Nueva York y Chicago (Blasco Ibáñez, 1972: 1096 i s.).

En una altra crònica, davant la façana de la sinagoga de Gibraltar (Blasco Ibáñez, 1972), Blasco torna a reincidir en les incongruències, arrossegant barroerament vells tics. L'antiga i feroç religió mosaica s'ha pacificat mitjançant el procés de substituir Jahvé a l'altar pels diners, però conserva intactes les seues ànsies de dominació:

Aun hablan los judíos del Mesías, en la Sinagoga, por la fuerza tradicional de la costumbre, pero nadie lo espera. ¿Para qué? Hace tiempo que el Mesías llegó. No ha venido en carne y hueso, sino en espíritu: es el trabajo, la constancia y

el dinero, las tres cualidades de los hebreos modernos; el Israel triunfante, domina el mundo sin aparato y sin soberbia, ocultamente y con mansedumbre, mas no por esto es menos cierto su poder. (Blasco Ibáñez, 1972).

Es desgranen en el text els clàssics adorns del jueu, incapaç de lliurar-se del prejudici tradicional, fins i tot a pesar que la intenció de Blasco Ibáñez era la contrària: «los grandes banqueros judíos son prestamistas y amigos de los primeros reyes de la tierra», «los descendientes de los que mataron al Hijo de Dios», «la influencia de esta aristocracia del dinero», «su solidaridad de raza». Quan descriu el «patriarca de los hebreos de Gibraltar» ho fa perpetuant figures ancorades en la tradició, com un ancià venerable que arrossega «la nariz grande y aguileña de los semitas». Blasco tampoc no té cap dificultat a fer una semblança de la dona jueva, en la qual intercala estereotips i llocs comuns similars: està «dotada del espíritu del negocio lo mismo que el hombre y superándole en astucia y penetración», però encara «queda otra fuerza a favor de la hebrea, un poder sugestivo y omnipotente: y es su belleza», una concepció que ell mateix reconeix com un tòpic de la literatura i dramaturgia universal (Blasco Ibáñez, 1972).

Blasco mai es lliurarà de reproduir, entre d'altres, aquests estereotips respecte de la fisonomia, l'essencialisme o l'avarícia dels hebreus. Amb motiu d'una semblança, encara en 1918, sobre el literat francès Maurice Agranès (Blasco Ibáñez, 1972, 1576 i s.), i referint-se precisament als rumors que a França indicaven el seu origen jueu, Blasco Ibáñez no pot evitar parlar del seu perfil de «judío rico levantino», dels seus «ojos semitas» i de «la nariz, la inconfundible nariz, tan enorme, audaz, ganchuda, semejante al pico de ciertas aves de pelea, y que ocupa gran parte de su rostro».

Comentant en 1919 una novel·la de Frappa, *Bajo la mirada de los dioses* (Blasco Ibáñez, 1972: 1668 i s.), assenyala sobre el seu protagonista, que en un cert moment ha de mudar la seua religió: «como ha nacido con la vocación de negocio, como está

destinado a ser un manipulador de dinero, se inclina por el judaísmo, y hace bien».

El judaisme continua sent per a Blasco sinònim de diners i poder financer; una raça apàtrida i errant, predestinada al domini i l'especulació, que com a única religió té el seu propi egoisme:

Jamás fue tan grande el poder demoníaco del dinero como en nuestra época, y este poder va a concentrarse, a impulsos de un misterioso capricho, en las manos de esos hombres nacidos al final del Mediterráneo, sin patria, sin verdadera religión, y que, por lo mismo, escogen la bandera y las creencias que mejor les convienen.

I, en tercer lloc, d'allò literari i periodístic a allò íntim, és també reveladora la manera en què Blasco reproduceix perjudicis semblants en la seua esfera privada, com va fer palés, per exemple, el seu col·laborador Gascó Contell en transcriure una conversa de 1926 amb el literat:

Mañana mismo me acompañará usted a la rue Racine (sede de la editorial Ernest Flammarion, dirigida por los hermanos hebreos Max y Alex Fisher). Quiero ponerles un proceso a esos perros judíos (Gascó, 1957: 175).

Comentaris en termes similars rep també el que Blasco considerava el seu amic i editor principal a França, Calmann-Lévy, com s'observa en pràcticament totes les cartes remeses a tercers en què s'esmenta l'editor jueu (ap. Laínez, 2012), les quals podem consultar a *L'Epistolario de Vicente Blasco Ibáñez – Francisco Sempere (1910-1917)*.

CONCLUSIONS

El cas de Blasco Ibáñez il·lustra no solament un fenomen concret de judeofòbia políticament articulada, sinó també la pervivència quasi inalterada dels tòpics de la judeofòbia popular com a vehicle eficaç de transmissió del prejudici. En el primer sentit, i en un exercici similar al d'altres coetanis de les esquerres de finals del segle XIX, Blasco va utilitzar abundantment terminologies i codis de l'antisemitisme clàssic per

a vincular el judaisme amb el capitalisme internacional, la usura i el poder ocult, sense una aparent contradicció ideològica.

Hem pogut comprovar com, malgrat l'exercici, a priori honest, de revisió realitzat pel valencià després del cas Zola, el prejudici pot sobreviure en forma de tòpics i imatges ancorades de manera resistent en la cultura popular i perpetuats pel llenguatge. Per bé que Blasco renuncia a l'antisemitisme com a arma política, no té el mateix èxit per a desprendre's dels seus recursos i codificacions simbòliques, de manera que sobreviu en la seua obra la utilització del terme jueu en forma d'epítet qualificatiu no solament físic sinó també moral. Trobem aquesta utilització, conscient o inconscient, d'imatges estereotipades dècades després del cas Zola. Com ha assenyalat Reig, és significativa la forma en què el blasquisme va basar la seua hegemonia en l'«asunción de la cultura popular», en la utilització sistemàtica del llenguatge espontani i plebeu del carrer, cosa que va suposar un dels grans problemes d'aquest plantejament populista, «la derivación de los residuos emocionales [...] hacia formas de exaltación irracional» (Reig, 2000: 342).

Per a molts autors, l'antisemitisme d'esquerres pateix un colp definitiu amb el cas Dreyfus. No obstant això, hem vist com, almenys fins al 1898, l'antisemitisme no era considerat contradictori amb la ideologia progressista, sinó que fins i tot era àmpliament utilitzat com un element ric i versàtil en simbolismes revolucionaris i populars dels quals Blasco no va dubtar de servir-se.

Al nostre parer, en el cas de l'antisemitisme espanyol sembla que pesa massa la idea que, si no hi ha comunitat jueva d'importància, si aquesta manca d'una visibilitat perceptible, no hi pot haver autèntic antisemitisme; en tot cas, denúncia del poder financer mundial, antiimperialisme, o simple imatgeria populista. No hi podia haver antisemitisme bàsicament perquè no hi havia jueus; el mateix Blasco sembla escudar-se en un raonament semblant en la declaració del 1920 a la revista *The Jewish Tribune*:

There is no Jewish question, Spain is not Russia. [...] I might even say there are no Jews in Spain, consequently there is no Jewish problem. The traditional odium for the Jews does not exist. Do not make mountains out of molehills.³

Avui dia, no obstant això, sabem ja que l'antisemitisme com a prejudici és absolutament independent de l'existència real de jueus (Lendvai, 1971). Per a l'«antisemitismo sin judíos» l'escassa visibilitat de la comunitat hebrea mai ha representat un problema que n'evités el desenvolupament. A falta d'identificació física de les seues víctimes, l'imaginari antisemita es transmuta en la creença en tot tipus de conspiracions fosques, després de les quals trobem hebreus que es prevalen precisament d'aquesta falta de visibilitat. Ancorat encara en el llenguatge i perpetuat per mitjans de comunicació i cultura popular, s'ha pogut formar una peculiar imatge deshumanitzada d'allò jueu, freturós de la contextualització i la confrontació que aportaria una comunitat jueva més visible.

En analitzar la visibilitat de la comunitat jueva a Espanya, podem estar davant processos d'exclusió social vinculats precisament a la producció discursiva. Com assenyala Herzog, els grups marginats sovint troben problemes

de representació en l'esfera pública (Herzog, 2017), ja que els processos d'invisibilització social o irrellevància estructural de determinats col·lectius no signifiquen que els exclosos com a tema no siguin rellevants per a la resta de la societat, sinó que «simplemente no aparecen como relevantes para la creación de su propia identidad pública, sino como meros objetos de la misma» (Herzog, 2009).

Al nostre parer, el pes específic de l'antisemitisme en les esquerres espanyoles en general, i en Blasco Ibáñez en particular, no s'ha de mesurar per la seua importància quantitativa a l'hora de contaminar un moment determinat de la història del progressisme. Cal destacar que el present estudi ha identificat prejudicis i estereotips judeòfobs en escassament una vintena d'articles polítics i una desena de novel·les d'un autor prolífic, que en va produir més de mil dels primers i quasi cinquanta de les segones. Per això, radicaria precisament en la seua capacitat qualitativa per a incrustar-se en àmbits en aparença poc propicis, com són les esquerres, i escapar a la visibilitat. Com assenyala Wahnón, els argumentaris antijueus molt sovint presenten un elevat grau de mobilitat, una espècie de *judeofòbia errant*: més que d'un discurs, podríem parlar d'una activitat discursiva, en què la incessant fabricació i reciclatge de significants judeòfobs és un procés estructurador, però mai definitivament estructurat (Wahnón, 2005).

3 «Spain three quarter jewish. Greatest literary figure in modern Spain depicts semitic influence on his country» (ap. Rehrmann, 2003)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Álvarez, G. (2002). *El antisemitismo en España: La imagen del judío (1812-2002)*. Madrid: Marcial Pons.
- Álvarez, G. (2012). Movimiento libertario y religión durante la II República (1931-1936). En J. de la Cueva (ed.), *Izquierda obrera y religión en España (1900-1939)* (p. 99-127). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares.
- Balboa, O., i Herzog, B. (2016). Antisionismo: judeofobia sin judíos y antisemitismo sin antisemitas. *Scientific Journal on Intercultural Studies (RECEI)*, 2(2), 118-139. DOI: 10.17583/recei.2016.2156
- Blasco Ibáñez, V. (1 de desembre de 1894). ¡Revolución! ¡Revolución! *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (12 de desembre de 1894). ¡Más entereza! *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (23 de desembre de 1894). El escándalo del empréstito. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (4 de gener de 1895). La hacienda monárquica. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (17 de gener de 1895). Economía. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (8 de febrer de 1895). Lo indudable. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (15 d'agost de 1896). Ayer, hoy y mañana. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (16 d'agost de 1896). Los tiranos del dinero. *El Pueblo*.

- Blasco Ibáñez, V. (24 d'agost de 1896). Los verdaderos filibusteros. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (28 d'agost de 1896). Guerra y jesuitismo. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (29 d'agost de 1896). Filibusteros. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (30 d'agost de 1896). Hipócritas. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (31 d'agost de 1896). Negro porvenir. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (1 de setembre de 1896). La tempestad se aproxima. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (3 de setembre de 1896). Ni perdonamos ni olvidamos. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (4 de setembre de 1896). Resurrección histórica. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (11 de setembre de 1896). Al vado o al puente. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (17 de noviembre de 1896). El empréstito y la Iglesia. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (30 de noviembre de 1896). La Turquía española. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (7 de setembre de 1897). La nueva Israel. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (13 d'agost de 1903). El feudalismo moderno. *El Pueblo*.
- Blasco Ibáñez, V. (1914). *Los Argonautas*. València: Editorial Prometeo.
- Blasco Ibáñez, V. (1919a). *Entre naranjos*. València: Editorial Prometeo.
- Blasco Ibáñez, V. (1919b). *El intruso*. València: Editorial Prometeo.
- Blasco Ibáñez, V. (1919c). *La horda*. València: Editorial Prometeo.
- Blasco Ibáñez, V. (1919d). *Sangre y arena*. València: Editorial Prometeo.
- Blasco Ibáñez, V. (1924). *Luna Benamor*. València: Editorial Prometeo.
- Blasco Ibáñez, V. (1958). *La barraca*. Barcelona: Editorial Planeta.
- Blasco Ibáñez, V. (1972). *Obras completas 1867-1928*, vol. III-IV. Madrid: Aguilar.
- Blasco Ibáñez, V. (1978). *Sónnica la cortesana*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Blasco Ibáñez, V. (1979). *Anti-restauración y pro-república*. València: Ediciones León Roca.
- Blasco Ibáñez, V. (2012). *Cartas a Emilio Gascó Contell*. València: Ajuntament de València, Regidoria de Cultura.
- Bravo, F. (2012). *En casa ajena: Bases intelectuales del antisemitismo y la islamofobia*. Barcelona: Bellaterra.
- Brustein, W. I., i Roberts, L. (2015). *The socialism of fools? Leftist origins of modern anti-semitism*. Nova York: Cambridge University Press.
- Claussen, D. (2012). Dialéctica entre ciencia y cosmovisión: Sobre el antisemitismo en la sociología. *Constelaciones: Revista de Teoría Crítica*, 4, 25-33.
- Dreyfus, M. (2011). *L'antisémitisme à gauche. Histoire d'un paradoxe, de 1830 à nos jours*. París: La Découverte.
- Erner, G. (2005). *Expliquer l'antisémitisme: Le bouc émissaire: Autopsie d'un modèle explicatif*. París: Presses Universitaires de France.
- Gascó, E. (1957). *Genio y figura de Blasco Ibáñez: agitador, aventurero y novelista*. Madrid: Aguado.
- Herzog, B. (2009). Exclusión discursiva. Hacia un nuevo concepto de exclusión social. *Revista internacional de sociología (RIS)*, 69(3), 607-626. DOI: 10.3989/ris.2009.12.21
- Herzog, B. (2014). La sociología española y el antisemitismo: entre prejuicios pasados y clave civilizatoria. *Política y Sociedad*, 51(3), 813-837.
- Herzog, B. (2017). Invisibilization and Silencing as an Ethical and Sociological Challenge. *Social Epistemology*, 32(1), 13-23. <https://doi.org/10.1080/02691728.2017.1383529>
- Laguna, A. (1999). *El Pueblo: historia de un diario republicano, 1894-1939*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- Láinez, J. C. (2012). Introducción y notas. En V. Blasco Ibáñez, *Cartas a Emilio Gascó Contell* (p. 13-32). València: Ajuntament de València, Regidoria de Cultura.
- Lazare, B., i Espina, A. (1986). *El antisemitismo: Su historia y sus causas*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- Lendvai, P. (1971). *Anti-Semitism without Jews; Communist Eastern Europe*. Nova York: Doubleday.
- León, J. L. (1970). *Vicente Blasco Ibáñez: política i periodisme*. València: Tres i Quatre.
- León, J. L. (1986). *Vicente Blasco Ibáñez*. València: Diputació de València.
- Mainer, J. C. (2001). Los judíos en la literatura española de la primera mitad del siglo xx. En R. Izquierdo, i I. M. Hassán (coord.), *Judíos en la literatura española* (p. 375-402). Ciudad Real: UCM.

- Marcus, K. L. (2015). *Definition of Anti-Semitism*. Cary: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199375646.001.0001
- Millán, F. (2006). *El ideario político de Vicente Blasco Ibáñez*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- Mira, J. F. (2004). *La prodigiosa historia de Vicente Blasco Ibáñez*. València: Algar.
- Oleza, J. (1999). Novelas mandan, Blasco Ibáñez y la musa realista de la modernidad. *Debats*, 64-65, 95-111.
- Poliakov, L. (1968). *Histoire de l'antisémitisme: de Voltaire à Wagner*. París: Calmann-Lévy.
- Reig, R. (2000). Vicente Blasco Ibáñez (1867-1928): promotor de rebeldías. En I. Burdiel, i M. Pérez Ledesma, *Liberales, agitadores y conspiradores. Biografías heterodoxas del siglo XIX* (p. 331-362). Madrid: Espasa-Calpe.
- Rehrmann, N. (2003). La manera española es múltiple: el pasado y el presente judeoárabe en la obra de José Ortega y Gasset. En P. Joan, i H. Nottebaum (ed.), *El olivo y la espada. Estudios sobre el antisemitismo en España (siglos XVI-XX)* (p. 307-320). Berlín: De Gruyter. DOI: 10.1515/9783110922158.307
- Rozenberg, D. (2010). *La España contemporánea y la cuestión judía: Retejiendo los hilos de la memoria y de la historia*. Madrid: Marcial Pons.
- Serrano, C. (1987). *Le tour du peuple. Crise nationale, mouvements populaires et populisme en Espagne (1890-1910)*. Madrid: Casa de Velázquez.
- Smith, P. (1978). *Contra la restauración. Periodismo político 1895-1904*. Madrid: Nuestra Cultura.
- Suárez, M. (2012). Clases populares, republicanismo y anticlericalismo en la España del primer tercio del siglo XX. En J. de la Cueva (ed.), *Izquierda obrera y religión en España (1900-1939)* (p. 19-48). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares.
- Varela, J. (2015). *El último conquistador: Blasco Ibáñez (1867-1928)*. Madrid: Tecnos.
- Wahnón, S. (2005). El nuevo antisemitismo. *Cuadernos de pensamiento político*, 6, 77-92.
- Winock, M. (2014). *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*. París: Seuil.

NOTA BIOGRÀFICA

Orfeo Balboa és polític i advocat, premi extraordinari de llicenciatura per la Universitat de Granada, Màster interuniversitari en Anàlisi d'Intel·ligència i investigador doctoral en CCSS per la Universitat de València. Les seues línies de recerca se centren en la història de l'antisemitisme en les esquerres europees contemporànies, matèria en la qual ha publicat *Antisionismo: judeofobia sin judíos y antisemitismo sin antisemitas* (2016).

